

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

TURÓCZI, Ildikó

Szellemekkel társalgó / Conversing with Spirits

Eredeti közlés/Original publication:

Kultúra és Közösség, 2017, 4. folyam, 8. évf., 4. szám, 87–93. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.003.494

Dátum/Date: 2019. március / March

filename: turocz_i_2017_Szellemekkel

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

TURÓCZI, Ildikó: Szellemekkel társalgó / Conversing with Spirits, *AHU MATT*, 2019, **pp. 1–17. old.**, No. 000.003.494, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Az interneten / At the Internet

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, lásd alább

African research in Hungary, see below

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC

SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

Összefoglalás

Jelen írás témája az afrikai vidéki közösségekben még fellelhető törzsi hagyományokból, szokásokból, rítusokból, hiedelmekből mutat be néhányat a születéstől és névválasztástól az elhalálozásig és temetkezési szokásokig, betekintést nyújt a szellemvilág jelenlétét feltételező natív orvoslásba, gyógyító rítusokba. Kutatásaimat Északnyugat- Kamerun Esu nevű hegyi királyságában (fandom) és Délnyugat-Kamerun Wabane tartományában végeztem. Adatközlőim a törzsi király és a transzcendens adottságaikról ismert helybéliek voltak. A hagyományos orvoslásról, boszorkányok, varázslók létéről a natív gyógyítókkal készített interjúk révén informálódtam, a keresztény és hagyományörző elemeket ötvöző temetkezési szertartásoknak pedig megfigyelő résztvevője voltam.

Abstract

A family doctor entering the research fields of anthropology or folklore is in a fortunate situation. On the one hand, (s)he gains insight into the everyday life, customs, attitudes, worries, festivities, delights and grievances of families. On the other hand, the direct communication with the patient provides perspectives on the relations between various social norms and lifestyles, as well as the views and beliefs concerning the community itself and individual life, death, sickness and health.

This text is focused on tribal traditions, customs, rituals and beliefs that are still present in African rural communities, from giving birth and naming children to death and funeral ceremonies. It provides insight into traditional medicine and healing rituals that presuppose the existence of a spiritual world. My research was conducted in the mountain kingdom (fondom) of Esu in Northwest Cameroon and the Wabane subdivision in Southwest Cameroon. My informants included the tribal king and local villagers renowned for their transcendent abilities. Interviews conducted with native healers introduced me to traditional healing techniques and beliefs surrounding witches and wizards. I also carried out participant observation at funeral ceremonies combining Christian and traditional elements.

SZELLEMEKKEL TÁRSALGÓ

TURÓCZI, Ildikó

Kultúra és Közösség, 2017, 4. folyam, 8. évf., 4. szám, 87–93. old.

A hagyományos, natív orvoslás mélyen a kameruni hagyományokba nyúlik, így az Afrikára és ezen belül Kamerunra megkérdőjelezhetetlenül jellemző spiritualitás egyértelmű komponense.

„Mindenhol harapni lehet a levegőből a spiritualizmust. Ez az a sziget, ahova minden afrikai kiúszik és megnyugvást lel. Ha ez nem lenne, akkor a fizikai lét felőrölné mindent. Minden régióban más és más formáit éltem meg ennek a spirituális létnek, de mindenhol létezik és élő erő. Ez nem olyan, mint Európában a vallás. Ez valami egészen más mélység”.¹

Füvesembert, sámánutódot, jóst és jövőbelátót, rossz és jó varázslót, csecsemőkkel beszélőt, különféle transzcendens tulajdonsággal, természetfeletti, csodával határos módon szerzett vagy veleszületett képességekkel rendelkezőt, csontos embert, szülészasszonyt stb., minden természetes környezetében élő törzsben, népcsoportban találni. Ők azok, akikhez bármikor lehet fordulni, akik ott élnek a harmadik házban vagy a szomszédos kisfaluban, akiknek, mint a törzs/közösség tagjainak, nem kell hosszas kórtörténetet mesélni, mert életformájuk, szokásaik és hagyományaik közös földből gyökereznek a betegekével.

A hagyományos orvoslást célzó kutatásaimat az északnyugat-kameruni Esu nevű törzsi királyságban és a délnyugat-kameruni Wabane térségben/tartományban végeztem; a kutatás részideje alatt önkéntes orvosként dolgoztam a helyi rendelőkben, egészségügyi központokban. Szabadidőmben felkerestem a helyiek által leggyakrabban látogatott natív gyógyítókat, akik minden kérdésemre készségesen válaszoltak és vállalták a Róluk szóló néhány videofelvételt is; a közel száz gyógyítóval történt beszélgetés tolmácsolását a helyi/törzsi nyelvet jól értő és beszélő kollégáim vállalták.

¹ Mihálffy Balázs, <http://www.afrikablog.hu/interju-dr-mihalffy-balazs-sejkkal-maliról/>

A kameruni Svájcnak is nevezett Wabane tartomány néha felhőkben rejtőzködő Banteng nevű faluját közel 15 000-en lakják, itt lépünk ki az északnyugati régióból és lépünk be a szokásaiban, hagyományaiban, nyelvében egymástól nagyon különböző törzsek, népcsoportok által lakott délnyugat-kameruni Wabane-ba. A falun átvivő keskeny, néha poros, máskor sáros-latyakos földút két oldalán fekvő hegyekkel-völgyekkel tarkított vidéken alig észlelhető ösvények vezetnek az egyik háztájtól és családtól a másikig. A teraszosan elhelyezkedő termőföldeket jórészt asszonyok művelik meg, ők gyűjtik be és adják el a termést, közben szülnék és gyermeket nevelnek, ők a pénzkeresők, így ők a családfenntartók is. A várandósság életük természetes velejárója, és mint ilyen, nem igényel különösebb ellátást vagy felügyeletet. Kosaraikat, az északnyugati törzsek asszonyaitól eltérően nem a fejükön, hanem a hátukon hordják, a kosárpántot homlokukra helyezik, így a kosár súlya a nyakizmaikra nehezedik. Így vonulnak a szűk ösvényeken, tekintetüket a földre szegezve gyalognak hegynek fel, völgybe le. Ha közeledik a szülés ideje, kosarukba kis csomag kerül: vadonatúj borotvapenge, vatta vagy nagyméretű betét és tiszta ruhaanyag van benne. A borotvapenge a köldökszín elvágásához szükséges, amit bármelyik Wabane-i asszony bárhol elvégez. A köldökszínort elkötik, az anyát hagyják pihenni, a méhlepényt leválni, majd hazatérnek. Ha gond van, szövődményes a szülés, akkor megpróbálnak a legközelebbi kórházba jutni; volt példa ikerszülésre, amikor az első újszülött otthon, a második a kórházban látott napvilágot, és volt példa arra is, hogy placentával a lába között vánszorgott be az anya.

Így érkezett az a fiatal nő is, aki a föld művelése közben hozta sokadik gyermekét világra. A kórház egyetlen önkéntes nővére választotta le a méhlepényt; jó, hogy bejött, mert sem otthonában, sem a földön nem segíthetünk neki, tiltják a törvényeink – mondta. Erről már tudtam, oka van ennek is, ezzel a szabályozással kívánja az állami egészségügy a szülést biztonságosabbá tenni. Tudom azt is, hogy a Wabane-falvakban az egészségügyi központ vagy kórház távol esik, többórnyi járásra a lakóhelyektől, szétszórt falvacskáktól, s azt is, hogy a kameruni kórházakban pénzbe kerül a szülés levezetése, tudok a közösségben élő, baba szerepét betöltő szülészasszonyokról is, így csak hallgatunk, a kimerült fiatalasszony pihen, a nővér pulzust néz, vérnyomást mér, bólint, az asszony marad még egy ideig, aztán köszöni a nővér segítségét és hazaindul.

A csecsemőkkel beszélő asszonyt itt sokan ismerik, nem csupán Bantengből, de messzi falvakból is sokan felkeresik. Ha a folyamatosan síró kisbaba nem lázas és betegség tünetei sincsenek, ha nem éhes és egyéb baját sem lelik, akkor biztosnak vélik, hogy megrontották vagy rossz varázslat/boszorkányhatás alatt áll. Itt is, akárcsak az északnyugati régió Esu törzsében, hiszik, hogy a gyerekek látnoki képességgel születnek és ezt hétéves korukig meg is őrzik, így hiszik azt is, hogy a csecsemő tudja a rontás ellenszerét, de mert senki nem érti a szavát, sírással jelzi nyugtalansága okát.

A csecsemőkkel beszélő asszony udvarához meredek, szűk ösvény vezet. Szerencsénk van, mert az asszony otthon van, vidáman, régi ismerősként üdvözlő és betessékel a házba. A vályogház falára aggattott kosarak, feketére füstölődött, kisebb, nagyobb fatálak, edények, egy bambuszágy, néhány kisszék jelentik a teljes berendezést. A konyha közepén levő nyílt lángú tűzhely köré ülünk, bemutatkozom, váltunk néhány udvarias mondatot, majd elmondom látogatásom okát és kérem az asszonyt, hogy meséljen önmagáról, ismert természetfeletti, látnoki képességéről. Az asszony elneveti magát, nem lát ő már szinte semmit, mert hályog lett mindkét szemére, meséli, az egyiket megműtötték, azóta sem lát vele, most a másik következne, de nincs rá pénz, és amúgy sem akarja maradék látását is elveszíteni. A csecsemők szavát viszont érti, mindig is értette, ezzel a képességgel született, szívesen beszél mindenről, kérdezzek bármit, ami érdek.

Közben az asszony testvére és fia érkezik, a tűzhely köré ülnek ők is, nevetgélnek, láthatóan élvezik a helyzetet, majd mindannyian felém és tolmácsoló kollégám felé fordulnak. Én tudni szeretném, mi is történik tulajdonképpen, mit kérnek a csecsemők, mi történik egy ilyen beszélgetés alatt.

Vendéglátóm készségesen válaszol, kollégám tolmácsol, a rokonok figyelmesen hallgatnak, bólogatnak.

„Idehozzák nekem a gyermeket, én meg- hallgatom, mit mond és elmondom az anyjának, a többi az ő dolga. Egyszer egy nagyon gyenge csecsemőt hoztak: elmegyek, elmegyek, nyöszörögte. Mi kell, hogy ne menj el? – kérdeztem. Varrassanak nekem egy olyan ruhát, milyenben az anyám szült engem, és terítsék rám, ezt mondta. Mondtam az anyjának, hogy siessen, mert mindjárt meghal a gyermek. Szaladt gyorsan, megvarratta a ruhát, a gyermekre terítette és megszűnt a baj. Van mindenféle kívánság, volt olyan, hogy csirkének máját kellett adni neki, vagy a városban élő testvérét akarta látni. Ne menj el, maradj még, mondom neki, és mondom az anyjának is, hogy jól

lesz a gyermek, ha kívánságát teljesítik. Van, hogy túl későn hozzák, ilyenkor nincs már mit tenni”.

Heten voltak testvérek, de már csak hárman vannak életben, meséli az asszony, spirituális erejét ő jövőmondó nagyanyjától örökölte. Mióta nem lát és nem tud dolgozni, többet van itthon, így több embert tud fogadni. Pénzt nem kér senkitől, mindenki azt és annyit ad, amit és amennyit tud, és az sem baj, ha üres kézzel jön. Tizenkét gyereke született, négyen vannak még életben, egyikük sem bír természetfeletti erővel. Egyik fiát megtanította a füvekkel való gyógyításra, most már ő gyűjti be a gyógynövényeket.

A falra aggatott, sokéves tálakra esik a tekintetem, vásárolnék néhányat. Ezen már mindenki nevet, nem eladók azok, régiek, még fiatalasszony korából valók, meg hát mit is akarok én velük?! – mondja a csecsemőkkel beszélő, majd leemel két kisebbet és a kezembe nyomja, vigyem ajándékképp, ha már annyira tetszik nekem. Kollégámra nézek, ő súgja, hogy fogadjam el, és majd, ha gondolom, adjak én is ajándékot neki.

A csecsemőkkel beszélő asszonnyal való találkozás élmény volt, a hallottakban egy pillanatig sem kételkedtem, mint ahogy senki nem kételkedik, aki Őt felkeresi. A varázslat, boszorkányság, látó vagy látónoki tulajdonság létehez már Esuban hozzászoktam, mint ahogy ahhoz is, hogy kerüljem a gonoszt, a rossz varázslatot, mindazt, ami ezt feltételezné. Godwin kollégám mesélte Esuban, hogy Ők is kerülnek a hirtelen meggazdagodót, mert ez csak a gonosz műve lehet, azt jelenti pontosabban, hogy lelkét eladta a gonosznak. Ezt állította Esu egyik hagyományos orvosa is, akinek házában kellemes délelőttöt töltöttem. Templomában, azaz abban a kis agyagtéglafalú házikóban, ahol pácienseit fogadja, kifeszített leopárdbőr hirdeti a hely tulajdonosának természetfeletti erejét, tudását. Szerinte a szellemvilággal való kapcsolat, a látónoki képesség nélkülözhetetlen eleme a gyógyításnak, mint ahogy a házat és udvart körülvevő növények, füvek, a gyógyfőzetek és amulettek is.

Engedélyt kérek a fotózáshoz, Ő engedélyt kér az Őt tanácsoló szellemtől, egy kis pálmabort loccsint a földre, két marokra fogja a tekintélyes nagyságú bivalyszarvat, az erő és bölcsesség jelképét, a szellemmel való kommunikáció elengedhetetlen kellékét. Amíg készítek néhány fényképet, az udvarát körülvevő éjszaka királynője (queen of the night) nevű kaktuszcserjéről mesél, ami megvéd a gonosz, rossz szellemtől. Éjszaka virágzik, innen a neve, és hatása nagyon erős. – És mi

történik akkor, ha ő, a hagyományos orvos betegedik meg? Akkor is a szellem mondja meg a helyes terápiát? – ötlík fel bennem a kérdés.

Ilyen esetben a hagyományos orvos, hangzik a válasz, vagy elmegy nem hagyományos orvoshoz (például hozzám), vagy megkeresi a nála tapasztaltabb, rangban és tudásban fölötte álló kollegát, vagy ötvözi a kétféle terápiát.

Kellemesen társalgunk a visszaúton is. A szomszédos udvarból egy nagyon idős, nehezen mozgó néni integet felénk, gyógyszert kér ízületi fájdalmainak enyhítésére. Az most nincs nálam, de ígérem, hogy másnap elküldöm majd neki.

Utunk egy hatalmas szikla mellett vezet. Ez Esu szakrális sziklája, benne egy nő lelke lakozik, ami bármikor bármilyen alakot felvehet, hogy próbára tegyen, akár az előbbi öreg nénjéét is – okít kollégám. Bólintok, hogy értem, és mesebeli hangulatomban saját népmeséinkre gondolok.

Hogy kétségem ne lehessen a szellemvilág létéről, pontosabban állandó jelenlétéről, legyen az sziklában, az út menti bokorban vagy fában, bárhol, a Fon² is elmeséli az Őt figyelmeztető szellemüzenetet. Arról az ágról van szó, aminek levelei frissen, üdén zöldellnek a királyi trón előtti calabash-bögrében.³ Beavatása után, királysága korai időszakában nem volt ez így, a levelek gyorsan elfonnyadtak, Ő meg nem értette, hogy miért, azt viszont észlelte, hogy a bögre reggel nem az asztalon volt, ahol este hagyta, hanem a bejárat ajtó mögötti földre került. Összehívta a vének tanácsát, hogy oldják meg a rejtélyt. A vének hosszasan gondolkodtak, majd egyikük megkérdezte: mi van az ágat tartó calabash edényben? Víz volt benne. A levelek azért fonnyadtak, mert a szellemeknek hiányolták a pálmabort, és a bögre helyének változtatásával üzentek a királynak. Nézzem csak meg, amióta az ágat bambuszborban tartja, azóta erőteljes, gyönyörű leveleket hajt. És az, aki erről az ágról letépett levéllel indul útjára, az Isten, a szellemek és a Fon áldását hordozza.

Esu (Esuföld) Északnyugat-Kamerun legnagyobb és legnépesebb törzsi települése. Területének nagyságáról nincsenek megbízható számadatok. A megközelítőleg harminc ezret számláló lakosság fele-fele arányban oszlik meg a magát tikári törzsből származtató, jelenleg esuinak nevező törzs, és a szomszédos Nigériából átvándorolt musz-

² Törzsi király.

³ Calabash: erős, kemény falú, fán termő tökféle (ivótök/lopótök).

lim fulánik és hauszák között. Múltja, mesés történelme nem nélkülözi a nagyszerű tettekkel bíró őseket és hőseket, a csodákat és varázslatokat, a szellemvilágban való, immár kissé fakuló, de mindenképp változó, alakuló, a keresztény vallással ötvöződő, szinkretizálódó hitet. Ebben a közösségben a név is spirituális erővel bír, a kiváló erényű ősök nevei magukban viselik és átörökítik tulajdonosuk nagyszerű tulajdonságait, és hasonlóképp a szerencsétlen vagy kerülendő tulajdonságok viselőinek (boszorkány/varázsló, gyógyíthatatlan, szégyenletes betegségben, például leprában szenvedő, balesetben elhalálozott stb.) neve használaton kívül esik. Esu Fonja is nevet választott és változtatott beavatása után, a Kum a Chuo II. Albert Chi Kawzu név mellett döntött. A név magába foglalja a királyi dédapa, az apa és a saját keresztnevét, és kiegészül a nagy előd, a próféta Fon, Kum a Chuo nevével.

Kum a Chuo-nak (1904–1927), az esuiak Nagy Próféta Királyának emléke elevenen él a köztudatban. A Nagy Próféta nevet látnoki képességei miatt kapta, a mondás szerint előre látta a nigériai törzsi háborúkat, és megjósolta a békés fuláni törzsek Esuba vándorlását. Kiváló vezetői erényeit a német gyarmatosítás, majd az első világháború idején kamatoztatta, azt tanácsolván népének, hogy a betelepült fehér embernek adjanak banánt és tojást, mert azt szereti, és bármit mond, válaszolják mosolyogva azt, hogy igen, igen. A viszonyulási elv jól működött: amíg a szomszéd törzsek ellenállni próbáltak, addig Esu törzse banánnal, tojással etette a német gyarmatosítókat, a Fonnak pedig gondja volt a konfliktusos helyzetek megelőzésére.

Kum a Chuo nem csupán a mára már szállóigévé lett „take a banana” tette alapján maradt meg az emlékezetben. Ő volt az első törzsi király, aki a húsz kilométerrel odébb eső Wumban működő német iskolába küldött néhány jó képességű ifjat. Bár az időközben kitörő első világháború miatt az ifjak közül csak egy fejezte be tanulmányait, az iskolázottság szükségességének igénye új hagyomány kezdetét jelentette.

Ugyancsak az ő idejében épült az első katolikus templom, ami a keresztény vallás alapkövét képviselte Esuban. Erre aránylag későn, az első világháború után, 1919-ben került sor, amikor néhány, a háborúból hazatérő fiatalember a seregben elsajátított keresztény vallás dogmái szerint akart szülőföldjén élni, és reggeli–esti imáihoz, egyistenhitük gyakorlásához helyet kértek a királytól. A Fon a bennszülött vezetők/tanácsnokok rendszeres találkozásainak házáat ajánlotta fel nekik

erre a célra, ami nem bizonyult a legjobb megoldásnak, már a fiatal-emberek hittérítő tevékenysége miatt sem, ami heves ellenállásba ütközött a hagyományos politeista, animista ősi hitrendszerrel. A konfliktuskezelő király új alternatívát kínált fel nekik: területet ajánlott egy saját imahely létrehozására; döntésének nyomatékként felszólította a törzs lakóit, hogy segítsenek a felépítésében. Ez a fűtetős bambuszház lett Esu első keresztény, katolikus temploma, ahol kezdetét vehette és vette az őslakosság új hitre térítése.

A Fon névváltása egy új küldetés kezdetét jelentette, egy új életformáét, valamint új tulajdonságok, erények megszerzésének igényét, óhaját is. A Fon a nagy előd nevének felvételével elkötelezte magát a tudatlanság, a szegénység, a betegség, és a nyomor elleni küzdelem mellett.

A dédapa szelleme egy fekete kutya testébe költözve tér vissza időnként a palotába, ahol saját szoba várja, Esu népe pedig megkülönböztetett figyelemmel viseltetik a fekete kutyák iránt.

A régmúlt időkből létező női és férfi titkos társaságok tagjait ma is tisztelet övezi Esu törzsi királyságában. Míg a Ke-fab bölcs asszonyainak tanácsa a Fon jó néhány döntését irányítja, és esetleges támadás esetén, a fondom védelmében is meghatározó szerepet kap(hat), addig a férfiak titkos társasága főképp a szellemvilággal való kapcsolattartásra hivatott. Ez utóbbi tulajdonában vannak a temetkezési rítusokban fontos szerepet játszó Mambou(h), Koh és Kwifoa szellemlények megtestesülésének maszkjai. Mambou(h) tyúktollal teleaggatott, térdet fedő inget viselő, emberarcú maszk/lény. Ő a hírnök, aki egyedül, vagy hírnöktársaival érkezik; érkezését fémből készült, a társaság kijelölt tagja által kongatott, néha hangszer szerepét is betöltő duplaüregű harang kongatása jelzi. Koh, majd az őt követő Kwifoa érkezéséről ad hírt.

Esu keresztény Fonja, beavatása által állandó kapcsolatban van az elhunyt ősök, a híres „nagyok” szellemeivel. Apja, ugyancsak poligám család feje, aki Kwifoa-tulajdonos, és a titkos társaság egyik legbölcsebb tagja volt, életének utolsó évében keresztény hitre tért, és első feleségét oltár elé vitte. Halála után bebalzsamozott testét üvegkoporsóba helyezték, temetését kétórás egyházi szertartással kezdték, majd a holttestet a palota udvarára vitték, sírgödrét is a palota udvarán ásták ki. Mert Kwifoa-tulajdonos volt, temetésének hagyományos szertartása feltételezte Koh és Kwifoa szellemlények jelenlétét, ugyanis nélkü-

lük a kiváló, nagy tudású férfiú szelleme nem kerülhet az nagy ősök szellemei által képviselt szellemvilágba.

A nem mindennapos eseményre rengeteg ember gyűlt össze a palota udvarán és a körülötte levő dombon. A Mambou(h)k fűjtató-sípoló ide-oda ugrálása, az őket követő gyereksereg hangos hujjogása jelezte Koh érkezését. Koh, akit Kwifoa társának, feleségének tartanak, szörnyű, fából–agyagból készült, emberi hajjal átszőtt, hatalmas fejű, fekete–fehér testű lény, aki hátán hordozza állat alakú gyermekét. Félelmetes lény felelmetes erővel társul; szelleme nyugtalan, földi rabságából kiszabadulni kívánczó, ezért törzse körül kötél feszül, aminek végét a társaság egyik tagja tartja. Ha mégis elszabadulna, akkor eszeveszett ámokfutását csak a látó öregasszonyok egyike tudná megfékezni – tartja a hagyomány. Koh hol szelídebben, hol vadabbul körülugrálta a teret, maga után vonszolva az őt kötélen tartót. Vad dühét, haragját az elhunyt női családtagja csillapította: őt dicsérő, magasztaló szöveget kántált neki, anélkül, hogy ránézett volna. Egy adott pillanatban kebouhnak nevezett, vörösesbarna, strucctojás alakú és nagyságú, üreges, érdes felületű, fakéreg örleményéből és vörösayagból készített tárgyat dobott neki ajándékba. Az így lecsillapított, megszelídített Koh-anyának érdekesen fontos szerep jut ebben a rítusban, ugyanis a megrontott, gonosz szellemtől megriad, elrohan, vagy erejét vesztve elalél, ezt követően pedig Kwifoa-társa nem fog előjönni, hogy ártó hatás ne érhesse őt. Ellenkező esetben viszont, ha a testből távozó szellem tiszta és nemes, Koh az első szellemlény, aki köszönti őt, Kwifoa pedig átsegíti és kíséri a szellemvilágba. A szellemeknek ajánlott kakas-áldozat része a rítusnak. Ezt a társaság egyik beavatott tagja hivatott bemutatni, nem mindennapi módon és nem mindennapi erővel. A vörös tollú kakast, fejét lefele lógatva, összekötött lábánál fogva a lándzsához erősítik, a lándzsát nagy erővel az elhunyt feje mögött levő agyagtéglafalba hajítják (swungi-mba).

A legerősebb szellemi erővel és legvadabb külalakkal rendelkezőnek a lassan mozgó és füvet rágó Koht, a Kogfebaimife-t tartják; az ő érkezését is a Mambou(h) jelzi. Ő csak a beavatottak által látható, a nők és a beavatatlan férfiak előtt láthatatlan marad. Aki titkát ki akarja lesni, az keservesen megbánja: láthatatlan árnyékát átlépve, ha nő, megbetegszik, ha férfi, teste a Koh testére kezd hasonlítani, fekete-fehérré foltosodik, végtagjai lassan elsorvadnak, lehullnak, leprás lesz. Fehér ember jött, hogy meggyógyítsa őket, mesélik a leprás betegről, de nem sikerült neki sem; talán azért nem, mert a kórság valódi okát

ők nem tudhatják, ha nem ismerik a hagyományt – állítják Esu bölcsei. Az utóbbi években Kogfebaimife egyre ritkábban jön emberközbe, testesül földi létbe.

A Fon szelleme szintén tiszta, azaz ártó boszorkányhatástól mentes, épp ezért halottra ő sem tekinthet, elhunyt közelébe nem kerülhet, így apja temetésén sem vehet részt, de még a palotából sem mozdulhat ki a két napig tartó, hangos-zajos, mulatós szertartás alatt, hogy szelleme meg ne fertőződjék. Ha ez megtörténne, pusztulást hozhatna Esu lakóira, tartja a hagyomány. A többlépcsős beavatási rítus végén a Fon testileg és szellemileg megtisztulva és újulva készen áll hivatására: a jót, békét és igazságot hirdetni és szolgálni, a nagy ősök szellemeinek tanácsát kérni és követni. Ezt a szellemi békét és tisztaságot zavarhatják meg a varázslattól, boszorkányságtól megrontott szellemek.

A szellemvilág létét, állandó jelenlétét feltételezik az elhunyt emléket felelevenítő halotti megemlékezések is, amikre leginkább január végén, február elején kerül sor. A megemlékezés dátumát az időközben szétszóródott családtagok egyeztetik, ilyenkor mindannyian hazamennek, találkoznak, felelevenítik a közös emlékeket, együtt töltenek néhány napot, és nem csupán az elhunyt családtagokra emlékeznek, de a tehetős, vagyonos elszármazottak jelentős pénzösszeggel is segítik az otthon maradottakat, közösségi célokra adakoznak.

Bantengben még elevenen él az állatáldozat hagyománya, miszerint a család összes felnőtt tagja, nők és férfiak egyaránt, egy-egy malaccal kedveskedik az elhunytak szellemeinek. Az állat nyakát elvágják, vérét áldozati gödörbe csurgatják. Az áldozatért a szellem(ek) támogatását kérik, különféle terveik, vágyaik sikerét várják el tőle. A néha elég bizarr kívánságokat, vágyakat, óhajokat mindaddig sorolják, amíg csurog a sivító–hörgő állat vére.

A segítő szellem léte feltételezi az ártót, kísértőt, bosszúállót is. Ezt tanúsítja annak a nőbetegnek a története, aki szabályos időközönként fellépő eszméletvesztése miatt jelentkezett kórházunkba. A rosszulletek havonta egyszer, éjjel jelentkeztek. Megfigyelés végett betegünket a kórházban tartottuk. A teljes történet, ami csak harmadnapra kerekedett ki, így szól: az asszonyt, akinek férje hetekig a távol eső farmon dolgozott, sógora el akarta csábítani. Ő visszautasította a közeledését, ezért a sógor boszorkány segítségét kérve megátkozta; az átok hatására az emberek, ismerősök elkerülték, férje megtagadta, elküldte a háztól, gyerekei látogatását is megtiltotta. Bár a sógor meghalt, szelleme minden hónapban egyszer visszajárt, meglátogatta az asszonyt, aki fé-

lelmében eszméletét veszítette. Kórházunk éjjeliőre, Pa Mathias, állítása szerint ér- tett a nem kívánt szellemlátogatás elűzéséhez, így anélkül, hogy bármi kárt okozhattam volna, próbára tehettem állítólagos tudását. Betegünket megkértük, hogy maradjon a „látogatás” éjszakájáig, és biztosítottuk Pa Mathias éjjeli jelenlétéről és szakértelméről. A módszer bevált, a szelleműzés sikeres volt. A sikeres „terápia” alapmotívumának a beteg bizalmát, tüneteinek ebből következő őszinte oki feltárását, történetének elfogadását és „hasonszűrű” kezelés alkalmazását tartottam. Az eszméletvesztéses rosszullétek kimaradtak, és ha nem éppen Kamerunban lettem volna, a történeteket a pszichosomatikus orvoslás remek példájának tartottam volna.

De mert Kamerunban voltam, a továbbiakban is akarva-akaratlanul szellem-közelben maradtam. Mispa, csapatunk tolmácsa, például arról mesélt, hogy az ikrek, bár rendkívüli tulajdonságokkal születnek, szerencsétlenséget is hozhatnak a családba, mert egyikük mindig rossz szellem hatása alatt áll, és ezt rögtön alá is támasztotta egy közelmúltbeli példával. Az történt ugyanis, hogy az anya krumplit főzött, és az egyik ikergyermek kért a még félig nyers krumpliból. Nem adott neki. És lásd, a krumpli még négy óra után sem akart megfőni. Gondolt egyet az anya, kivett egy darabot, és odaadta a gyermeknek. A gyermek igazított egyet a tűzön, és a krumpli pillanatok alatt megfőtt.

A rossz szellem azonosítása és kiűzése a gyógyítóasszony dolga, akit veleszületett képessége jogosít fel erre. Ebben a rítusban csak asszonyok vesznek részt, és minél előbb történik meg, annál jobb. Az anyát a rokonságában levő asszonyok kísérik és a szelleműző praktkák, ráolvasások, majd Esu szakrális folyójában való megmerítkezés, rituális fürdés után úgy az anya, mint gyermekei megtisztulva hagyják el a helyet. Az egybegyűlteket esznek, isznak, közben az ikrek érkezésének örömdalát kántálják, így kérik a szellemek segítségét a rendkívüli tulajdonságok fékezésére:

Nga esiagha ye, nga edue ye anha'a
Nengongmba, atchem nengong ne-koo
Ngang anha'a nengongmba ...

(nem szó szerinti fordításban a következőt jelenti: örülünk az ikreknek, örülünk a felajánlott ételnek; nengongmba jelenti az ikreket).

Erre bizony szükség van, állítja mindenki, és egy újabb történet arról szó, hogy valakinek az ikertestvére majdnem meghalt a kórházban,

mert az orvosok nem tudtak rajta segíteni mindaddig, amíg a gyógyítóasszonyok ki nem űzték belőle a rosszat.

Ha azt gondolnánk, hogy a gyógyszeres medicina, a különféle vizsgálati módszerek, a fejlettebb labortechnika, a gyors tesztek, a tudományos beteg-ellátás gyorsan teret hódított vagy hódíthat Kamerunban és simán felülírhatja a térség varázslóinak, natív gyógyítóinak, füvesembereinek ténykedését, akkor tévedünk. Szintén tévedés lenne azt állítani, hogy ennek a nagyarányú írástudatlanság, a mély-nyomorba torkolló szegénység, a mindent átható spiritualizmus a kizárólagos oka.

Ha azt feltételezzük, hogy a modern medicina a maga tudományos eszközeivel, az orvosképző egyetemek, a számtalan egészségügyi (állami és magán) szakiskola, a nagyszabású kórházépítő projektek és befektetések lényegesen javítottak/javítanak a betegellátáson, akkor szintén csalódnunk kell. Esuban például annak ellenére, hogy a harminc ezres közösségnek van egészségügyi központja, szakképesített, kihelyezett orvosa, több orvos-asszisztense, gyógyszerháza, egyre több natív gyógyító dolgozik és számuk évről-évre nő, ténykedésük is egyre változatosabb, differenciáltabb. A Wabane-térségi kis falvakban is lépten-nyomon aktívan praktizáló, a Yaoundé-i orvostudományi egyetem által láttamozott engedéllyel rendelkező füvesemberekbe, szülést levezető asszonyokba, csontos emberekbe, jósokba és jóvendőmondókba, rontáslevegőkben stb. botlunk. Ténykedésük nagy népszerűségnek és bizalomnak örvend azokon a helyeken is, ahol modern, gyógyszeres ellátásra is lehetőség lehetne.

A modern medicina nem élvezi/nem élvezheti a betegek bizalmát, és nem helyettesítheti a natív terápiás módszereket/szertartásokat/ritusokat, egyszerűen azért, mert nem ugyanabba a kategóriába tartoznak. Ha a szellemekkel társalgást egy magasabbnak vélt tudás képviselői (pl. modern gyógyászati eszközök/műszerek, az újabb és újabb gyógyszerek) akár helyettesíthetik is, a varázsló, sámán, látó, csecsemőkkel beszélő és egyéb transzcendentális tudással/képességgel rendelkező személye aligha pótolható azzal a fehér köpenyes orvossal, aki órarend szerint dolgozik, nem a közösség tagja, akinek tevékenysége leplezetlenül profitorientált.

A globalizálódó Afrikában, ezen belül Kamerunban is tagadhatatlan és megállíthatatlan az urbanizáció és ennek hatása a törzsi közösségekre, a minden szinten megnyilvánuló határtalan korrupció, az úgyarmati törekvések áldatlan, néhol tragikus következményei, ezzel

párhuzamosan pedig egy másik életforma megjelenése, a hagyományok, rítusok bomlása, szentségtelenítése, deszakralizálása, egy olyan narratíva, mi inkább hasonlít vámpírtörténetekre, mint népmesékre.

A Kwifoa névre hallgató lény rendkívüli spirituális erővel rendelkezik, többnyire sötétben, éjjel jön elő, Esu utcáin hol itt, hol ott bukkan fel, néha a pálmafák mögül lép elő, szokatlan, furcsa, vijjogó-suhogó hangot hallatva. Kivételes esetben, például Kwifoa-tulajdonos elhalálázáskor, nappal is megjelenik a koporsó mellett; ilyenkor az elhunyt körül megürítik a teret, a férfiak eltávolodnak, a nők a házakba húzódnak, ablakokat-ajtókat becsuknak, mert érkezik a hatalmas szellemi erővel bíró, rettenetes Kwifoa. Hogy Kwifoa milyen külsővel rendelkezik, fizikai teste hogy néz ki, azt csak a beavatott férfiak látják/tudják, de nem beszélnek róla; ennek oka egyszerű: félnek a titok feltárásának következményeitől, a Kwifoa szellem büntetésétől.

Absztrakt

Egy háziorvos, ha antropológiai vagy néprajzi kutatásokba kezd, mindig szerencsés helyzetben van. Nem csupán azért, mert betekintést nyerhet családok mindennapjaiba, szokásaiba, különféle helyzetekhez való viszonyulásaiba, gondjaikba, ünnepeikbe, örömeibe és gyászaiiba, hanem mert a beteggel történő közvetlen kommunikáció során tanúja lehet különféle szociális normák és életvitelek egymáshoz viszonyulásának, magáról a közösségről és ezen belül az individuális életről és halálról, betegségről és egészségről vallott nézeteknek és hiedelmeknek.

Jelen írás témája az afrikai vidéki közösségekben még fellelhető törzsi hagyományokból, szokásokból, rítusokból, hiedelmekből mutat be néhányat a születéstől és névválasztástól az elhalálázásig és temetkezési szokásokig, betekintést nyújt a szellemvilág jelenlétét feltételező natív orvoslásba, gyógyító rítusokba. Kutatásaimat Északnyugat-Kamerun Esu nevű hegyi királyságában (fondom) és Délnyugat-Kamerun Wabane tartományában végeztem. Adatközlőim a törzsi király és a transzcendens adottságaikról ismert helybéliek voltak. A hagyományos orvoslásról, boszorkányok, varázslók létéről a natív gyógyí-

tókkal készített interjúk révén informálódtam, a keresztény és hagyományörző elemeket ötvöző temetkezési szertartásoknak pedig megfigyelő résztvevője voltam.

Abstract

A family doctor entering the research fields of anthropology or folklore is in a fortunate situation. On the one hand, (s)he gains insight into the everyday life, customs, attitudes, worries, festivities, delights and grievances of families. On the other hand, the direct communication with the patient provides perspectives on the relations between various social norms and lifestyles, as well as the views and beliefs concerning the community itself and individual life, death, sickness and health.

This text is focused on tribal traditions, customs, rituals and beliefs that are still present in African rural communities, from giving birth and naming children to death and funeral ceremonies. It provides insight into traditional medicine and healing rituals that presuppose the existence of a spiritual world. My research was conducted in the mountain kingdom (fondom) of Esu in Northwest Cameroon and the Wabane subdivision in Southwest Cameroon. My informants included the tribal king and local villagers renowned for their transcendent abilities. Interviews conducted with native healers introduced me to traditional healing techniques and beliefs surrounding witches and wizards. I also carried out participant observation at funeral ceremonies combining Christian and traditional elements.

